

10. Там само, арк. 177.

11. Фондер О.-С.П. Откровение слова / П.О.-С. Фондер. – СПб. : ВИРД, 2000. – С. 114-118.

В статтє анализируются современные подходы к методологии и сути социальной истории как сферы научных исследований. Более детально рассматривается проблема военнопленных в аспектах ее научных студий во время Второй мировой войны.

Ключевые слова: Вторая мировая война, социальная история, методология, военнопленные, международно-правовые акты, интернованные, проблема выбора.

Отримано: 17.09.2015 р.

УДК 141:32]:001.8:321.01

Антон Найчук

АНАЛІЗ І СИНТЕЗ ЯК МЕТОДИ ПІЗНАННЯ СУТНОСТІ ДЕРЖАВИ

У статті досліджується роль методів аналізу і синтезу в пізнанні держави як системно-функціональної структури суспільства.

Ключові слова: аналіз, держава, компоненти, метод, методологія, політичне, синтез, система.

Глобалізаційні процеси в сучасному світі формують багатоманітні системи взаємозв'язків у політичному, економічному, соціальному та культурному житті суспільства. Проблема пізнання закономірностей їх структурно-функціональної життєдіяльності стали предметом дискусій науковців.

Слід зазначити, що усі соціальні науки, в тому числі політичні, ґрунтуються саме на методології соціального пізнання, основними компонентами якого є:

- принципи соціального пізнання – це найбільш загальні орієнтири пізнавального процесу, які забезпечують регулювання й орієнтування пізнавальної діяльності, вказують напрям пошуку істини;
- методи соціального пізнання – це багаторазово перевірені моделі способів отримання достовірного і надійного знання;
- теорії соціального пізнання розглядають власне соціальне пізнання, його структуру, а також типи детермінант, фактори впливу, механізми, моделі та результати. По суті, ставлять моделі – норми, на які має опиратися дослідник реального соціального об'єкта;
- методологічно орієнтоване знання, яке містить категорії, закономірності, тенденції, теорії, гіпотези, факти тощо¹.

Відтак пошук удосконалення методології наукового пізнання, добір відповідного інструментарію дослідження посідає одне з основних місць.

Отримання об'єктивного знання про суспільство передбачає також його дослідницьке позиціонування як соціальної системи з усіма її багатоманітними, життєдіяльними виявами. Держава в даному контексті є особливою організацією політичної влади в соціально-неоднорідному суспільстві, за допомогою якої забезпечується його цілісність і безпека, проводиться керівництво суспільством в інтересах домінуючої його частини, а також управління суспільними справами.

Водночас процес абстрагування в системі логічного мислення тісно пов'язаний з іншими методами дослідження і передусім з – аналізом і синтезом, що й стало предметом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних науковців: В. Афанасьєва, Є. Вайнінга, Д. Веймера, О. Доброжанської, Б. Кедрова, Д. Неліпи, Е. Росса, Е. Юдіна та ін.

Метою нашого дослідження стали методи аналізу і синтезу в контексті пізнання держави як системно-функціональної структури суспільства.

Термін «методологія» (від грец. *methodos* – шлях до істини, *logos* – вчення) буквально означає вчення про метод. У загальному плані методологія – вчення: про структуру, логічну організацію, засоби і методи діяльності; принципи побудови, форми і способи наукового пізнання².

Разом з тим, існують й інші визначення, відповідно до яких методологія – це:

- система найзагальніших принципів, положень і методів, які застосовуються в даній науці;
- сукупність прийомів дослідження, які застосовуються в даній науці;
- основні принципи і шляхи, способи і прийоми пізнання, теоретична або концептуальна позиція наукового дослідження, яка лежить в основі інтерпретації наукової проблеми і предмета, а також результатів дослідження³.

По суті, методологія є стратегією наукового пошуку, яка ґрунтується на усвідомленні завдань, методів організації та проведення дослідження, програмних настанов, ціннісних характеристик, нормативів і регуляторів теорії предметної сфери, що вивчається. Тобто, за своїм змістом методологія виступає прескриптивними висловлюваннями, які приписують суб'єктам виконувати відповідні дії в процесі пізнання того чи іншого об'єкта.

Водночас державі, як структурно-функціональній системі, властиві такі ознаки:

- всеохоплюючий характер – держава об'єднує в одне ціле всіх членів суспільства, захищає і забезпечує загальносоціальні потреби й інтереси;
- територіальний характер – держава об'єднує усіх членів суспільства в межах визначеної території, обмеженої кордонами;

- єдність – держава об'єднує усіх членів суспільства, а не його окремі групи;
- офіційний характер – держава репрезентує суспільство, тільки вона виступає від його імені і, як така, визнається іншими державами;
- структурність – держава складається з окремих складових (державних організацій), зв'язаних між собою;
- зв'язаність держави встановленими її верховними органами або самим народом загальнообов'язковими нормами поведінки (правом);
- наявність населення⁴.

Саме вищезазначені складові утворюють систему, яка характеризує державу як цілісну структуру. Однак, держава є результатом довготривалого історичного процесу, в результаті якого суттєво трансформується, і вказані складові більш характерні для сучасних держав⁵. Разом з тим, виходячи з того, що держава – політичний інститут, ми пропонуємо розглядати останню, в контексті нашого дослідження, через призму політичного.

Щодо поняття «політичне», то його розробив і використав у ХХ ст. німецький політолог і філософ К. Шмітт у праці «Поняття політичного». Задум науковця полягав у тому, щоб відійти від вузького, функціонального, прагматичного розуміння політики «як процесу управління суспільним життям»⁶. К. Шмітт пропонував розглядати політичне як самоцінну реальність, яка визначається власними критеріями і первинну щодо таких конкретних проявів, як класи, системи правління, право тощо⁷.

Відповідно, політичне є узагальненням досвіду масштабного минулого, засвоєння (або формування) якісного міфу про це минуле, пошуком людиною власного місця в масштабних реальностях історії і наостанок формування певного плану дії, вироблення цілей і завдань відносно оточуючої дійсності, які людина повинна впроваджувати в життя⁸. У цьому сенсі О. Дугін виділяє сім основних аспектів, через які проявляє себе політичне: влада, ціль (проект суспільства), ієрархія (оперування з нерівністю, розподіл суспільних функцій), правову систему, колективну ідентифікацію, насилля (легітимізацію насилля, захист від насилля, колективну безпеку), цілісну систему⁹. Саме зазначені складові є тією системною основою, яка надає можливість характеризувати державу на всіх етапах її становлення. В даному контексті системний підхід – це якісно більш вищий, ніж просто предметний спосіб дослідження. Це перехід від пізнання окремого до загального, від однозначного до багатозначного, від абстрактного до конкретного, від лінійного до нелінійного тощо.

Проте ціле, цілісна система, як уже зазначалося, являє собою складну сукупність численних компонентів, рис, сторін, внутрішніх взаємозв'язків. За визначенням В. Афанасьєва, щоб «розплутати цей складний клубок внутрішніх взаємозв'язків цілого, роз-

крити усю його складність і суперечливість, органічний зв'язок між внутрішнім і зовнішнім, сутністю і явищем, необхідно проникнути в середину цілого. А для цього немає іншого засобу, окрім аналізу і синтезу»¹⁰. Отже, методи аналізу і синтезу виступають як важливий, неодмінний засіб, спосіб пізнання цілого.

Сутність аналізу (від грец. – розчленування) полягає в розкладі цілого на утворюючі його компоненти, частини, у виділенні їх загальних зв'язків, у вивченні та визначенні місця і ролі кожного в цілісній системі¹¹. Аналіз, за визначенням М. Мамардашвілі, «є виділення і розгляд відмінних якостей, зв'язків предмета, в силу яких він виявляється частиною якоїсь сукупності предметів і які, відповідно, мають значення при розгляді відносин координатії предметів в середині цієї сукупності»¹². Без аналізу не можливе абстрагування, тобто виділення важливого, сутнісного, в цілісній утворенні, а разом з тим і формування наукових понять, які тільки й здатні відобразити ціле в усій його складності й суперечності. Аналіз, як і синтез, мова про який піде пізніше, виявляється, таким чином, не тільки важливим, але і необхідним способом, прийомом пізнання цілого.

Будь-який смисл поняття явища може бути розкритий, і тоді те, «що розумне, стає дійсним». Смисл стає доступним, ми виявляємо сутність і зміст того чи іншого явища, розглядаючи його як цілісність¹³. Г. Гегель з цього приводу зазначав: «Поняття для свого розвитку не потребує ніяких зовнішніх стимулів: його природа, що включає в себе протиріччя між простотою і відмінністю, і саме тому неспокійна, спонукає його до самоздійснення, вона змушує його розгортати і робити дійсним відмінність, що існує в ньому самому тільки ідеально, тобто в суперечливій формі нерозрізненості; так призводить вона до того, щоб шляхом знімання його простоти як деякого недоліку, деякої однорідності зробити його справді цілим, до чого первісно воно містить у собі тільки спроможність»¹⁴.

Аналіз може бути предметним, фізичним, а може бути і уявним (розумовим). У першому випадку ціле, в буквальному розумінні слова, фізично ділиться на утворюючі його компоненти. Прикладом можуть слугувати хімічні сполучення (молекули), які розчленовуються на утворюючі його елементи – атоми, іони тощо. В другому випадку ціле розчленовується не предметно, не фізично, а лише в уяві (розумово), в думках людини, залишаючись в тому вигляді, в якому воно існує в реальності. Саме даний випадок є пануючим і характерним для соціального пізнання, дослідження систем у суспільстві. Пов'язано це з тим, що компоненти даних систем виявляються у своїй сутності не предметними, не речами, як такими, а суспільними явищами. Природа суспільного цілого така, що його компоненти, частини, як правило, не можна відділити один від одного матеріально, фізично (наприклад, державу від соціальної сис-

теми, органи державного управління від держави тощо). Тільки шляхом абстрагування, напруженої аналітичної роботи розуму можна відділити частини, сторони суспільного цілого, висвітлити їхню взаємодію і значення в цілісній системі.

В результаті аналізу, за міркуванням Б. Кедрова, «предмет перестає існувати таким, яким він був перед поглядом дослідника спочатку, у своїй вихідній цілісності. Тепер об'єкт виявляється «розчленованим», «розрізаним» на окремі свої складові частини, які до цього часу знаходилися у внутрішньому зв'язку і у взаємодії між собою»¹⁵. Проте розчленування системного об'єкта (як фізичне, так і уявне) проводиться не довільно, продовжує Б. Кедров, а у відповідності з притаманними йому закономірностями, за його складом, структурою і функціями, із урахуванням внутрішньо системних зв'язків, зв'язків компонентів системи в її природно-існуючому нерозчленованому вигляді. Аналіз проводиться із врахуванням того, що потім був можливий синтез – відтворення системи в її початковому вигляді¹⁶.

Характер аналізу, його конкретні прийоми, методи, аналітичні операції в соціальному пізнанні залежать від характеру системи, її компонентів, структури і функцій, місця і ролі в оточуючому її середовищі. Так, для аналізу соціального складу держави як системи потрібні інші наукові засоби, аніж для аналізу цивілізації в цілому. В першому випадку, як правило, достатньо емпіричних соціальних досліджень. У другому – емпіричні дослідження можуть складати лише допоміжний засіб у більш значному арсеналі теоретичних засобів.

Разом з тим слід звернути увагу й на те, що ціле багатоступеневе, ієрархічне, та іноді містить у собі численні підсистеми різного ступеню складності. «Перетворена форма існування, – пише М. Мамардашвілі, – є продуктом перетворення внутрішніх відносин складної системи, що відбуваються на певному її рівні і що приховує їхній фактичний характер та прямий взаємозв'язок побічними виразами, які, будучи продуктом і відкладенням перетвореності зв'язків системи, у той же час самостійно побутують в ній у вигляді окремого, якісно-цілісного явища, «предмета», поряд з іншими»¹⁷. Дана багатоступеневість аналізу знаходить своє вираження у просуванні пізнання від явищ до сутності, від сутності першого порядку до сутності другого й інших, більш високих порядків, від відносної істини, до істини абсолютної.

Як правило, уявне розчленування системи на утворюючі її компоненти проходить два етапи. На першому етапі система «розкладається» на компоненти, які притаманні системі в реальному її бутті. Зазначене розчленування має межу, вихід за яку означає втрату якісної специфіки системи. Дану кінцеву величину, в якості системи, називають елементом¹⁸. Для системи держави в контексті нашого дослідження таким елементом є політичне. На другому етапі проходить «якісний стрибок», мислен-

ня виділяє із системи не компоненти, а ознаки компонентів, які в реальній дійсності, від системи невіддільні¹⁹. Так, аналіз держави не обмежується політичним: виділяються й такі ознаки, властиві політичному, як влада, ієрархія, право тощо, що характеризує причетність політичного до держави як системи.

Отже, аналіз є необхідною умовою пізнання цілісної системи. Проте одного аналізу не достатньо для пізнання, він дозволяє встановити склад цілого, тобто наявність утворюючих його частин, їх властивості і роль в цілому, виокремити основу цілого. Разом з тим аналіз не дає остаточної можливості зрозуміти, як дана основа проявляється в конкретному різноманітті компонентів і відносин цілого, як ці елементи, зв'язані зі своєю основою, як реалізують, втілюють в собі тенденцію його руху. Поставлене завдання можливо вирішити тільки за допомогою синтезу, який виступає, як предметне або уявне об'єднання частин, компонентів, виокремлених в процесі аналізу в єдину цілісну систему²⁰. Перехід від аналізу, вивчення окремих елементів та їх властивостей до синтезу, що вивчає систему як єдине, складне ціле, як цілісну систему, – є новою системною стратегією дослідження²¹. Розгляд елементів системи в їхній взаємодії, саме як динамічного цілого, – ось те нове, що вносить системний підхід в теорію пізнання взагалі і в розуміння аналізу і синтезу зокрема.

Проте, будучи об'єднанням компонентів частин в цілісну систему, синтез в жодному разі не являє собою «возз'єднання» цілого в його безпосередній, первісний стан. Дане відновлення цілого відбувається після того, як на стадії аналізу були виокремлені та вивчені його компоненти, частини, як були розкриті внутрішні взаємозв'язки його частин, усе «багатство» внутрішнього змісту системи. Як відзначає В. Афанасьєв, «відтворення системи в її цілісності за допомогою синтезу набагато точніше відображає її сутність, ніж початкове, безпосереднє її бачення»²², коли система не розчленована, не досліджена людиною.

Отже, аналіз і синтез являють собою двоєдиний специфічний засіб дослідження системних утворень взагалі та системних соціальних утворень зокрема. Їхня єдність базується на тому, що один виконується за допомогою іншого. «Лише поєднуючи уявно (або експериментально), дослідник усвідомлює частини як частини даного цілого; лише розглядаючи уявно (або експериментально), дослідник усвідомлює ціле як складове із специфічних частин, яке володіє внаслідок цього специфічною якістю, що відрізняє його від інших предметів»²³. І. Блауберг і Е. Юдін з даного приводу зазначають, що аналіз і синтез не є окремими етапами пізнання, вони лише доповнюють один одного, або прямують один за одним. На кожному етапі вони виступають як два взаємообумовлені моменти пізнання цілого, «кожен з яких здійснюється через інший і утримує його в зрізаному вигляді»²⁴.

Таким чином, за допомогою аналізу і синтезу стає можливим пізнання конкретних явищ дійсності, їх сторін і ознак як

єдності. Щодо дослідження держави, то методи аналізу і синтезу розкривають її структурно – функціональну сутність, тобто, надають можливість не тільки вибудувати основні складові характеризуючи державу на усіх етапах її розвитку, але й проаналізувати їх вплив на форми устрою та правління.

Примітки:

1. Політична філософія : [підручник] / [Є.М. Суліма, М.А. Шепелєв, В.В. Кривошеїн, В.Ю. Полянська ; за ред. Є.М. Суліми]. – К. : Знання, 2006. – С. 80.
2. Философский словарь / [авт. сост. И.В. Андрущенко, О.А. Вусатюк, С.В. Липецкий, А.В. Шуба]. – К. : А.С.К., 2006. – С. 559.
3. Самчук З.Ф. Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору : [монограф.] : у 2 т. / З.Ф. Самчук. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2009. – Т. 1. – С. 145-157.
4. Философский словарь. – С. 197-198.
5. Гринин Л.Е. Государство и исторический процесс. Эпоха формирования государства: Общий контекст социальной эволюции при образовании государства / Л.Е. Гринин. – М. : КомКнига, 2007. – С. 33-35.
6. Колбеч Г.К. Політика: Основні концеп. в суспільних науках / Г.К. Колбеч ; [пер. з англ. О. Дем'янчука]. – К. : Академія, 2004. – С. 7.
7. Шмитт К. Антология мировой политической мысли: у 5 т. / К. Шмитт. – М. : Мысль, 1997. – Т. II: Понятие политического. – С. 291-310.
8. Дугин А.Г. Философия политики / А.Г. Дугин. – М. : Арктогея, 2004. – С. 15-17.
9. Там само. – С. 13.
10. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление / В.Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1981. – С. 128.
11. Философский словарь. – С. 28.
12. Мамардашвили М.К. Процессы анализа и синтеза / М.К. Мамардашвили // Вопросы философии. – 1958. – №2. – С. 51.
13. Бех В.П. Евристичний потенціал філософського аналізу у дискурсі дослідження соціальних систем / В.П. Бех, Ю.В. Бех // Нова парадигма : [журнал наукових праць] / [гол. ред. В.П. Бех]. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 99. – С. 5.
14. Гегель Г. Энциклопедия философских наук : в 3-т / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1977. – Т. 3: Философия духа. – С. 12.
15. Кедров Б.М. Противоречивость познания и познания противоречия / Б.М. Кедров // Диалектическое противоречие. – М. : Политиздат, 1979. – С. 10.
16. Афанасьев В.Г. Вказана праця.
17. Мамардашвили М.К. К вопросу о материалистической схеме анализа сознания (по работам К. Маркса) / М.К. Мамардашвили // Социальная теория познания : материалы к Всесоюзному симпозиуму, 10-12 октября 1972 г. – М. : Институт философии АН СССР, 1973. – Вып. 1. – С. 26-27.
18. Афанасьев В.Г. Вказана праця. – С. 131.
19. Там само.
20. Философский словарь. – С. 28-29.
21. Эшби У.Р. Общая теория систем как новая научная дисциплина / Р.У. Эшби // Исследования по общей теории систем: сборник переводов. – М. : Прогресс, 1969. – С. 126-127.

22. Афанасьев В.Г. Вказана праця. – С. 143.
23. Мамардашвили М.К. Процессы анализа и синтеза. – С. 54-55.
24. Афанасьев В.Г. Вказана праця. – С. 170.

This article deals with the role of analysis and synthesis in cognition of state as a system and functional structure of society.

Key words: *analysis, state, components, method, methodology, political synthesis, system.*

Отримано: 24.09.2015 р.

УДК 37.013(477)

Андрій Левдер

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І. П. КРИП'ЯКЕВИЧА

У статті проаналізовано основні етапи науково-педагогічної діяльності Івана Петровича Крип'якевича, охарактеризовано історіографію даної проблеми та запропоновано періодизацію наукової діяльності вченого.

Ключові слова: *науково-педагогічна діяльність, періодизація, історик-дослідник, викладацька діяльність, учительська діяльність, учений-дослідник, НТШ.*

Сучасні науковці дедалі активніше почали досліджувати діяльність та спадщину українських педагогів, культурно-освітніх діячів, вітчизняних учених світового рівня, які в свій час стояли біля витоків формування української національної школи і збагатили унікальним досвідом скарбницю вітчизняної педагогічної думки. До таких учених можна віднести Х.Д. Алчевську, Б.О. Барвінського, Г.Г. Ващенко, А. Волошина, Б.Д. Грінченка, І.П. Крип'якевича, А.Л. Лотоцького, І.І. Огієнка, С.Ф. Русову, С.О. Сірополка, І.М. Стешенка, Я.Ф. Чепігу, С.Р. Черкаського, І.Ю. Ющишина та багато інших.

Серед когорти українських учених почесне місце належить Івану Петровичу Крип'якевичу, який більше відомий широкому загалу як історик, наукова спадщина якого, окрім української та всесвітньої історії, охопила історіографію, джерелознавство, архівознавство, геральдику, сфрагістику, філігранологію, історичну географію, картографію, нумізматику, краєзнавство, дипломатику, соціотопографію. Він знаний також як мовознавець і літературознавець, письменник, бібліограф, книго- й бібліотекознавець. Проте комплексного дослідження його діяльності та спадщини наразі немає. Поміж основних проблем у дослідженні постаті І.П. Крип'якевича можна виділити такі: комплексне розкриття зміст багатоаспектної науково-педагогічної діяльності, до якої належали наукова, педагогічна (учительська, викла-